

TARIMSAL DESTEKLERİN TARIMSAL ÇIKTI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE İÇİN AMPİRİK BİR ANALİZ*

Haşim AKÇA¹, Haticenur ALTUNTAŞ²

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1125443

Makale Geçmişi:

Geliş 02.06.2022

Kabul 08.08.2022

Anahtar Kelimeler:

Tarımsal Destekler,

ARDL,

Türkiye

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de 1991-2019 döneminde tarımsal desteklerin tarımsal çıktı üzerindeki etkisini Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL ve Toda-Yamamoto (1995) nedensellik yöntemleriyle araştırılmasıdır. Elde edilen bulgulara göre, tarımsal desteklerin tarımsal çıktı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca elde edilen sonuçların doğruluğunu teyit etmek amacıyla gerçekleştirilen FMOLS ve DOLS tahminleri bu bulguyu desteklemektedir. Nedensellik bulguları ise tarımsal destekler ve tarımsal çıktı arasında nedenselliğin olmadığına işaret etmektedir. Bu kapsamda Türkiye’de tarım sektörüne yönelik verilen tarımsal desteklerin etkili olmadığı sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla politika yapıcıların tarım sektörüne yönelik uyguladıkları politikaları gözden geçirmeleri gerekmektedir.

THE IMPACT OF AGRICULTURAL SUPPORT ON AGRICULTURAL OUTPUT: AN EMPIRICAL ANALYSIS FOR TURKEY

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1125443

Article History:

Received 02.06.2022

Accepted 08.08.2022

Keywords:

Agricultural Supports,

ARDL,

Turkey

ABSTRACT

The aim of this study is to analyze the effect of agricultural supports on agricultural output in Turkey in the period of 1991-2019 by Pesaran et al. (2001) ARDL and Toda-Yamamoto (1995) causality methods. According to the findings, it was determined that agricultural supports do not have a statistically significant effect on agricultural output. Also, FMOLS and DOLS estimates for robustness results confirm this findings. The causality findings indicate that there is no causal relationship between agricultural supports and agricultural output. In this context, it has determined that agricultural supports are not effective on agricultural output in Turkey. Therefore, policy makers need to review their policies towards the agricultural sector.

* Bu çalışma, “Türkiye’de Tarım Destekleme Politikaları ve Etkinliğinin Arttırılmasına Yönelik Değerlendirme” başlıklı yüksek lisans tezinin gözden geçirilip yeniden düzenlenmesiyle hazırlanmıştır.

¹ Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, hakca@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5603-8636

²Yüksek Lisans Öğrencisi, hnuraltuntas@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5657-6880

Alıntılanmak için/ Cite as: Akça, H. ve Altuntaş, H. (2022). Tarımsal Desteklerin Tarımsal Çıktı Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 31(2), 561-572.

GİRİŞ

Tarım ve tarımsal faaliyetler, geçmişten günümüze kadar insanların temel gereksinimi olan beslenme, barınma ve ısınma ihtiyacı için toprağı kullanmaya başlayıp yaşam döngüsünün nesiller boyunca devamını sağlamak adına yaptığı ilk iktisadi faaliyetlerdir. Nitekim İbn-i Haldun'a göre, insanların bir araya gelerek toplumu oluşturmasında en önemli etmenler arasında iktisat ve güvenliğin yanı sıra tarım da yer almaktadır (Akça ve Bozatlı, 2017, s. 9-10). Zaman içerisinde yerleşik hayata geçen ve tarımla uğraşan toplumlar arasında tarımsal ürünlerin takası ve üretimin katma değer yarattığını fark edilmesiyle başlayan süreçle birlikte tarımsal üretim, ticaretin en önemli konusu haline gelmesine sebep olmuştur. Tarımın sektörel üstünlüğü Sanayi Devrimi'ne kadar devam etmiş; günümüz şartlarında ise görece olarak üstünlüğünü yitirmiştir. Gelişen ve nüfusu artan günümüz dünyasında temel ihtiyaçlara ek olarak diğer sektörlerle hammadde ve işgücü sağlaması, kalkınmanın finansmanını sağlaması açısından ülke ekonomilerinde tarım sektörünün payı oldukça önemlidir. Ayrıca günümüzde tarım, yalnızca nihai pazarlarda ürün satmadaki başarı koşullarını değil, aynı zamanda belirli alanlardaki tarımsal üretim firmalarının doğasını ve boyutunu da belirleyen oldukça geniş kapsamlı bir kompleksin parçası haline gelmiştir (Bečvářová, 2007, s. 325).

Tarım sektörünü dar ve geniş anlamda tanımlamak mümkündür. Dar anlamıyla tarım; arazide ekim, dikim, bakım ve yetiştirme yollarıyla bitki, hayvan ve hayvansal ürünler üretilmesi yahut bunların üreticileri tarafından işlenip değerlendirilmesi faaliyetleridir. Geniş anlamıyla tarım ise; bitkisel ve hayvansal ürünler üretiminin yanında bu ürünlerin yetiştiricileri tarafından işlenmesi, ormancılık ve balıkçılık faaliyetleri, tarımsal ürünlerin yetiştiricileri tarafından taşınması ve saklanması, mağazalara devredilmeden üreticileri tarafından satılması ile tarım alet ve makinalarının diğer tarım üreticilerinin üretimle ilgili faaliyetlerinde bir bedel karşılığında kullanıldığını da kapsamaktadır (Karluk, 2007, s. 175).

Tarımın yapılan tanımdan da anlaşılacağı üzere temelinde, sektörün ekonomi içerisindeki önemini vurgulanmaktadır. Tarımsal faaliyetler bağlantıları dolayısıyla birçok sektörle ilişkilidir ve bu sektörlerden birinde meydana gelen bir değişimin ekonominin diğer sektörlerini etkileyeceği açıktır. Tarım sektörünün ekonomideki önemini somutlaştıracak olursak; temel gıda ihtiyacının teminine ek olarak sanayileşme sürecindeki emek ihtiyacını karşılamak, sanayi ve hizmet sektörü malları için piyasa oluşturmak, yatırımların finansmanına tasarruf sağlamak ve dış ticaret kazançları elde etmektir (Nazlıoğlu, 2010, s. 6). Dolayısıyla tarımın önemi göz önünde bulundurulduğunda yakından takip edilmesi gereken bir sektör olduğu söylenebilir. Özellikle tarımsal üretimin doğa koşullarına olan bağımlılığı, tarımsal ürünlerin talep ve arz fiyat esnekliğinin düşük olması ve tarım sektöründeki eğitim ve gelir seviyesinin düşük olması nedeniyle dikkatli bir şekilde takip edilmesi, desteklenmesi ve gerektiğinde piyasaya müdahale edilmesi gerekmektedir.

Ekonomik yapısı ve gelişmişlik seviyelerine bakılmaksızın dünyanın tüm ülkelerinde devletler, ekonomiye müdahalede bulunmaktadır. Devletin müdahale etmemesi gerektiğini düşünen görüşler olsa da bu durum zaman içinde değişmiş ve insan ihtiyaçlarının tamamen ekonomik sistemin işleyişine bırakılmaması gerektiği görüşüne varılmıştır. Nitekim piyasanın etkin bir şekilde işleyebilmesi için bazı koşulların sağlanması gerekmektedir. Bu koşullar iktisadi karar alıcıların tam bilgiye sahip olması, dışsallıkların olmaması, piyasaya giriş ve çıkış engelinin olmaması, faktör ve mal mobilitesinin tam olması ve azalan maliyetli üretimin olmamasıdır (Akça ve Bozatlı, 2018, s. 41). Bu sebeple günümüzde devletler, çeşitli sebeplerle ve politika araçları ile ekonomiye müdahale etmektedir. Kalkınma açısından hemen hemen her ülke için öneme sahip olan tarım sektörü, müdahale edilen alanların başında gelmektedir. İstihdam, sanayi gibi diğer etkenlerle bağlantılı olması sektörün önemini arttırmaktadır. Üretim seviyesini geliştirmek, tüketiciyi korumak, verimlilik ve etkinliği arttırmak, fiyat dalgalanmalarını hafifletmek gibi sektörün yapısına yönelik bozuklukları düzeltmek tarıma yapılan devlet müdahalelerinin temelini oluşturmaktadır (Tuna, 2011, s. 349-350).

1950-70'li yıllarda ithal ikameci sanayileşmeye dayalı bir ekonomik kalkınma modelinin kalkınmanın temeli olduğu düşünülmüştür. Bu model tarımı diğer sektörlerle büyümeye teşvik etmiştir. Ancak tarımın diğer sektörler kadar büyüme yaratamayacağı düşüncesi ortaya atılmıştır. Zamanla tarımın kendi faaliyetlerinin ötesinde katma değer üreten önemli üretim zincirleri ve sektörler arası bağlantı oluşturduğu kabul edilmiştir. Nitekim doğal kaynakların kullanımı, ulaştırma, yatırım, dış ticaret ve depolama gibi bağlantıları en önemli göstergeleridir (Trejos vd., 2004, s. 2).

Tarıma müdahale yöntemi olarak bazı hükümetler, gıda ürünleri ve diğer tarımsal malların ihracat kotaları ve bunların doğrudan vergilendirilmesi yoluyla müdahalede bulunmuştur. Ancak uygulanan politikalardan bazıları

üreticilere fayda sağlamıştır. Hükümetler destekleme olarak genellikle kredi ve gübre gibi girdileri sübvansese etmiştir. Gelişmekte olan çoğu ülke, tarımda kendi kendine yeterliliği arttırmak için ithalat ve tarife kotaları ile yerli üreticilerini koruma politikası izlemiştir. Gelişmekte ve az gelişmiş ülkelerin uyguladığı bu politikalar sonucunda tarımda girdi maliyetleri artmış ve tarımsal ürünlerde fiyat istikrarsızlıklarına neden olmuştur. Fiyat istikrarsızlıklarına tepki veren bazı ülkeler, yerel üretici fiyatlarını dünya piyasalarındaki fiyatlara göre istikrara kavuşturmak için müdahalede bulunmuştur (Schiff vd., 1994, s. 5).

Güvenli gıda üretim koşullarının oluşması ve teknik olarak yeterliliklerinin sağlanması açısından gıda güvenliği tarımda önemli konulardan biridir. Nitekim güvenli gıdaya ulaşmak ve bunun temin edilmesi tüm ülkelerde öncelikli olmaktadır. Tüketicinin bu yöndeki talebini karşılamaya yönelik politikalar tarım sektöründe düzenleme yapmayı ve müdahalede bulunmayı gerekli kılmaktadır (Kıymaz, 2008, s. 9).

Tarım sektörüne müdahale nedenlerinden bir diğeri, üretici sayısının çok fazla ve eğitim seviyesinin yeterli olmamasından dolayı piyasa hakkında tam bilgiye ulaşamamaları görüşüdür. Ayrıca üreticilerin coğrafi olarak dağılmış olması, üretim kararlarını birbirleriyle bağlantı olmadan almalarına neden olmaktadır. Bu doğrultuda tarımın özelliği gereği talebe uyumu geciktiğinden üretimde yıllara göre dalgalanmalar ortaya çıkmaktadır. Piyasada meydana gelen fiyat dalgalanmalarını azaltmaya yönelik destekleme politikaları ile devlet müdahalede bulunmaktadır (Kıymaz, 2008, s. 7).

Becker (1983, s. 396)'a göre politikalar yalnızca geliri yeniden dağıtan vergi ve sübvansiyon uygulamaları şeklinde olmamıştır. Bunlara ek olarak kotalar ve düzenlemeler gibi kamu mallarının üretimi ve piyasa başarısızlıklarının azaltılması yoluyla verimliliği arttıran politikalar şeklinde olmuştur. Uygulanan bu politikalar kendi menfaatlerini maksimize eden bireyler ve firmalar gibi iktisadi varlıkların etkileşimleriyle şekillenmiştir. Devletlerin zaman içerisinde piyasaya müdahalesi azalsa da tarım sektöründe ihracat kotaları, gümrük vergileri gibi uygulamalarının devam ettiği görülmektedir (Civan, 2010, s. 128).

Devletlerin tarım politikaları genellikle fiyat, yapısal ve sosyal politika şeklinde üç ana başlıkta özetlemek mümkündür. Özellikle fiyat politikası kapsamında destekleme politikaları tarım sektörünün teşvik edilmesinde kritik bir öneme sahiptir. Bununla birlikte Türkiye'de destekleme politikalarının tarımsal çıktı üzerinde etkili olup olmadığı belirsizliğini korumaktadır. Nitekim ampirik literatür bu görüşü destekler nitelikte farklı sonuçlara işaret etmektedir. Ayrıca son dönemde yaşanan ve etkileri ülkemiz dahil olmak üzere tüm dünyada hissedilen Rusya-Ukrayna savaşının tarım sektörü üzerindeki arzu edilmeyen etkileri ile gelecekte en önemli stratejik sektörün tarım olacağına dair ulusal/uluslararası gündem konunun önemini ortaya çıkarmaktadır. Bu kapsamda bu çalışmanın amacı tarımsal desteklere yönelik literatürde var olan boşluğa katkı sağlamak ve tarımsal desteklerin etkililiğini ampirik olarak test etmektir. Böylelikle mevcut politikaların başarısının tespit edilerek politika yapıcılara yol gösterici olması hedeflenmektedir.

Çalışmanın geri kalanı şu şekilde organize edilmiştir: İkinci bölümde ampirik literatür bulguları sunulmakta, üçüncü bölümde ekonometrik yöntem ve bulgular paylaşılmaktadır. Son bölümde ise elde edilen bulguların literatürle olan bağı ile politika önerileri sunulmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmanın bu bölümünde tarımsal destekleme politikalarının tarımsal çıktı üzerindeki etkisini inceleyen ampirik çalışmaların bulguları tartışılmaktadır. Öncelikle uluslararası çalışmalar ardından Türkiye üzerine yapılan çalışmalar değerlendirilmektedir.

Uluslararası çalışmalardan Rizov vd. (2013), Avrupa Birliği ülkelerinde verilen tarımsal sübvansiyonların etkililiğini yarı parametrik yöntemle araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, 2005 reformu öncesinde sübvansiyonlar ile tarımsal verimlilik arasında negatif bir ilişki söz konusuken bu tarihten sonra ilişkinin pozitifte döndüğü tespit edilmiştir. Shikur (2020), Etiyopya'da uygulanan tarımsal politikaların tarımsal çıktı üzerindeki etkisini hesaplanabilir genel denge modeliyle analiz etmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre, tarımsal politikalar tarımsal çıktıyı arttırmaktadır. Ayrıca fiyat destek politikasının ölçeğe dayalı sulama ve hassas tarım uygulamalarıyla birlikte daha etkili olacağı savunulmaktadır. Mehta vd. (2020), Hindistan'ın Haryana eyaletinde 2007-2017 döneminde uygulanan tarımsal fiyat politikasının gıda ürünleri üzerindeki etkisini regresyon yöntemiyle incelemişlerdir. Yazarlar, asgari fiyat destek politikasının ekilebilir alanları arttırdığını ancak ürün verimliliği üzerinde bir etkisi olmadığını tespit etmişlerdir. Igberi vd. (2020), Nijerya'da 1987-2015 döneminde tarımsal destek politikalarının tarımsal çıktı üzerindeki etkisini ARDL yöntemiyle analiz etmişlerdir. Analiz bulguları, uzun dönemde tarımsal destek politikalarının tarımsal çıktı üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Nasrullah vd. (2021), 1973-2018 döneminde Güney Kore'de uygulanan tarımsal politikaların pirinç üretimi üzerindeki etkisini ARDL yöntemiyle araştırmışlardır. Yazarlar tarımsal

girdilere yönelik verilen sübvansiyonların karşısında uygulanan tarım politikasının pirinç üretiminin azalttığını tespit etmişlerdir. Li vd. (2022), 2000-2018 dönemi verilerini kullanarak Çin’de emtia fiyat destek politikalarının pirinç fiyatlarındaki oynaklığı üzerindeki etkisini kantil regresyon yöntemiyle incelemişlerdir. Yazarlar, destek politikalarının pirinç üretimini olumlu yönde etkilemekle birlikte pirinç fiyatlarındaki oynaklığı azaltıp istikrarı arttırdığı bulgusuna ulaşmışlardır.

Türkiye üzerine yapılan çalışmalardan Erdal ve Erdal (2008), Türkiye’de 1986-2006 döneminde tarımsal destekleme araçlarından bir olan prim ödemeleri ile pamuk, ay çiçeği, soya, kanola, mısır ve aspir üretim alanları arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik yöntemiyle incelemişlerdir. Nedensellik bulgularına göre, prim ödemelerinden kanola üretim alanına doğru tek yönlü, mısır üretim alanı ile prim ödemesi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilirken pamuk, ay çiçeği ve soya üretim alanları ile prim ödemeleri arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Uzmay (2009), Türkiye’de 1990-2016 döneminde tarımsal destekleme araçlarından olan fark ödemeleri ve destekleme alımlarının pamuk üretimi üzerindeki etkisi kısmi denge analiziyle araştırmıştır. Analiz sonucundan her iki destekleme politikasının pamuk üretiminde artışa neden olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, bütçeye oluşturduğu yük bakımından destekleme alımının, tüketici refahı açısından fark ödemelerinin ve son olarak net toplumsal refah açısından fark ödemelerinin uygun olduğu savunulmuştur.

Terin vd. (2013), Türkiye’de 1990-2012 döneminde tarımsal büyümeye etki eden faktörleri Johansen eş bütünleşme yöntemiyle araştırmışlardır. Araştırma neticesinde tarıma yapılan toplam sabit sermaye yatırımları, tarımsal destekler ve tarımın GSYİH içindeki payının tarımsal büyümeyi pozitif bir şekilde etkilediği tarımda istihdam edilen nüfus sayısındaki artışın ise tarımsal büyümeyi negatif yönde etkilediği belirlenmiştir.

Aktaş vd. (2015), OECD üyesi 12 ülke için 1995-2010 döneminde tarımsal destekleme politikalarının tarımsal çıktı üzerindeki etkisini panel veri yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışma sonucunda panel bazında elde edilen bulgular, pazar fiyat desteği ve girdi desteğinin tarımsal çıktıyı arttırdığına işaret etmektedir. Bununla birlikte yazarlar, uzun dönem tahmin sonuçlarında elde ettikleri bulgular ışığında Türkiye’de uygulanan tarımsal destekleme politikalarının tarımsal çıktıyı negatif bir şekilde etkilediğinin altını çizmektedirler.

Işık ve Bilgin (2016), Türkiye için 1986-2015 döneminde tarımsal desteklerin tarımsal üretim üzerindeki etkisini Johansen eş bütünleşme yöntemiyle araştırmışlardır. Yazarlar, genel olarak tarımsal desteklerin tarımsal üretimi pozitif yönde etkilediği spesifik olarak ise piyasa fiyatı desteğinin tarımsal üretimi arttırmada daha etkili olduğunu tespit etmişlerdir.

Demirdöğen vd. (2016), Adana ilinin Ceyhan ve Yüreğir ilçelerinde 2008-2012 döneminde verilen tarımsal desteklerin (çıktı ve girdi destekleri) pamuk ve mısır üretimi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. İnceleme neticesinde her iki tarımsal desteğinde etkili olduğu ancak girdi desteklerinin fark ödemesine desteklerinden görece olarak daha etkili olduğu tespit edilmiştir.

Yıldız (2017), Türkiye için 2006Q1-2006Q4 döneminde tarımsal desteklerin tarımsal üretim düzeyi üzerindeki etkilerini VAR modeli çerçevesinde incelemiştir. Hata düzeltme modeli sonuçları kısa dönemde tarımsal desteklerin tarımsal çıktıyı pozitif yönde etkilediğini ima etmektedir. Etki-tepki fonksiyonları da bu bulguyu destekler niteliktedir. Son olarak nedensellik bulgularına göre, tarımsal destekler ile tarımsal üretim düzeyi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Yılmaz ve Çobanoğlu (2017), Türkiye’de 1986-2015 döneminde çeşitli tarımsal desteklerin tarımsal üretim değeri üzerindeki etkilerini en küçük kareler (OLS) yöntemiyle analiz etmişlerdir. Yazarlar, piyasa fiyat desteği, değişken girdi kullanımı ile pazarlama ve tarım desteklerinin tarımsal üretim üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu belirlemişlerdir.

Akyol (2018), yeni endüstrileşen beş ülke için (Türkiye, Güney Afrika, Meksika, Çin ve Brezilya) 2000-2016 döneminde tarımsal teşviklerin tarımsal katma değer üzerindeki etkisini panel veri yöntemiyle analiz etmiştir. Analiz sonucunda tarımsal teşviklerin tarımsal katma değer üzerinde pozitif bir etkisi olduğu raporlanmıştır.

Doğan vd. (2018), Türkiye’de 1994-2016 döneminde spesifik olarak fark ödemesi desteğinin buğday, arpa ve buğday ekim alanları üzerindeki etkisini Johansen eş bütünleşme ve Granger nedensellik yöntemleriyle araştırmışlardır. Granger nedensellik bulgularına göre, fark ödemesi desteklerinde arpa ekimine doğru tek yönlü nedensellik, buğday ekiminden fark ödemesine doğru tek yönlü nedensellik ve son olarak fark ödemesi desteklerinden mısır ekimine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Yavuzaslan ve Soyuyğit (2019), E7 ülkeleri için (Çin, Hindistan, Brezilya, Rusya, Meksika, Türkiye, Endonezya) 1996-2017 döneminde tarımsal katma değer ile ekonomik karmaşıklık, politik istikrar ve hükümetin etkinliği arasındaki ilişkiyi Dumitrescu – Hurlin panel nedensellik yöntemiyle araştırmışlardır. Nedensellik

bulgularına göre, ekonomik karmaşıklık endeksinden tarımsal katma değere tek yönlü, hükümet etkinliği ile tarımsal katma değer arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Şaşmaz ve Özel (2019), Türkiye için 1980-2016 döneminde tarımsal desteklerin tarım sektörü gelişimi üzerindeki etkisini ARDL ve Toda-Yamamoto nedensellik yöntemleriyle araştırmışlardır. ARDL bulgularına göre, tarımsal desteklerin tarım sektörü gelişimi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı bulunmuştur. Nedensellik bulguları ise tarım sektörü gelişiminden tarımsal desteklere doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisine işaret etmektedir.

Bulut (2020), Türkiye için 2002-2018 döneminde alan bazlı doğrudan destekler ile fark ödemesi desteklerinin tarımsal üretim üzerindeki etkisini panel veri yöntemiyle araştırmıştır. Araştırma sonucunda her iki tarımsal destek türünün tarımsal üretim üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan fark ödemesi desteklerinin hem kısa hem de uzun dönemde alan bazlı doğrudan desteklerden görece olarak daha fazla pozitif bir etkisi olduğu belirtilmiştir.

Sağdıç ve Çakmak (2021), Türkiye’de 2006-2019 dönemi çeyreklik verilerini kullanarak tarımsal destek ödemeleri ile tarımsal çıktı arasındaki ilişkiyi simetrik ve asimetrik nedensellik testleriyle incelemişlerdir. Yazarlar, tarım sektörüne verilen desteklerin uzun dönemde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Canbay (2021), Türkiye’de 1995-2018 döneminde tarım sektörüne yönelik verilen destek ödemelerinin bitkisel üretim üzerindeki etkisini ARDL yöntemiyle analiz etmiştir. Araştırma sonucunda hem kısa hem de uzun dönemde tarımsal desteklerin bitkisel üretimi pozitif yönde (0.001) etkilediği tespit edilmiştir.

Erdinç ve Aydınbaş (2021), 20 ülke için 2000-2018 döneminde tarımsal katma değer belirleyicilerini panel veri teknikleriyle araştırmışlardır. Yazarlar tarımsal katma değer üzerinde kişi başına gelir, sermaye, tarımsal işgücü ve kentleşme oranının pozitif, hukukun üstünlüğünün ise negatif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kalabak ve Aslan (2021), Balıkesir’in ilçeleri için 2009-2015 döneminde mazot-gübre desteği ile toprak analizi desteğinin buğday üretimi üzerindeki etkisini Panel eşbütünlük ve Panel Granger nedensellik yöntemleriyle incelemişlerdir. Uzun dönem katsayı tahminlerine göre yalnızca toprak analiz desteğinin buğday üretimi üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Nedensellik bulgularına göre, mazot-gübre desteği ile toprak analizi desteğinden buğday üretimine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Çeşitli tarımsal destekler veya spesifik desteklerin tarımsal çıktı (toplam veya spesifik) üzerindeki etkisini araştıran ampirik literatürde genellikle eşbütünlük ve nedensellik yöntemleri kullanılmıştır. Ayrıca az sayıda çalışmanın panel veri tekniklerinden faydalandığı gözlemlenmektedir. Genel bir değerlendirme yapıldığında tarımsal desteklerin tarımsal çıktı üzerindeki etkisi pozitif olarak tespit edilmiştir. Bazı çalışmalarda tarımsal desteklerin pozitif bazılarında ise negatif bir şekilde tarımsal çıktıyı etkilediği raporlanmıştır. Bununla birlikte bazı çalışmalarda ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Dolayısıyla tarımsal desteklerin tarımsal çıktı üzerindeki etkisinin ampirik olarak araştırılması literatürde var olan görüşü test etmeye yönelik önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

EKONOMETRİK YÖNTEM VE BULGULAR

İktisadi veya mali değişkenler arasındaki ilişkileri araştırırken genellikle zaman serisi, yatay kesit ve panel veri yöntemleri sıklıkla kullanılmaktadır. Zaman serileri tek bir kesite ait birden çok dönemi kapsarken (örneğin, 1995-2018 yılları) yatay kesit yönteminde birden çok birime ait (örneğin, AB ülkeleri) tek bir zaman dönemine (örneğin, 2015 yılı) ait veriler kullanılmaktadır. Bu iki yöntemin bir birleşimi olan panel veri ise hem zaman hem de birim boyutunun birleştirilerek oluşturulduğu yöntemdir (Bozatalı, 2019, s. 58). Analizimizde Türkiye için 1991-2019 dönemini kapsayan veriler kullanılacağı için zaman serisi tekniklerinden faydalanılacaktır. Araştırmaya konu olan iktisadi modelin matematiksel formu şu şekildedir:

$$\ln AV = \beta_0 + \ln \beta_1 AS + \ln \beta_2 GDP + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklik 1’de AV ile ifade edilen bağımlı değişken tarımsal katma değer GSYH’ye oranıdır. β_1 ile ifade edilen AS ise tarımsal desteklerin GSYH’ye oranıdır. Son olarak β_2 ise gelir düzeyini temsilen kişi başına düşen GSYH’dir. β_0 ve ε_t ise sırasıyla sabit eğim katsayısı ve hata terimini ifade etmektedir. Tüm serilerin logaritması alınmıştır. İlgili değişkenlerden AV ve GDP Dünya Bankası Kalkınma Göstergelerinden (WDI) AS ise OECD veri tabanından temin edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler hakkında detaylı bilgiler Tablo 1 ve Tablo 2’de sunulmuştur:

Tablo 1. Analizde Kullanılan Değişkenler, Açıklamaları ve Kaynakları

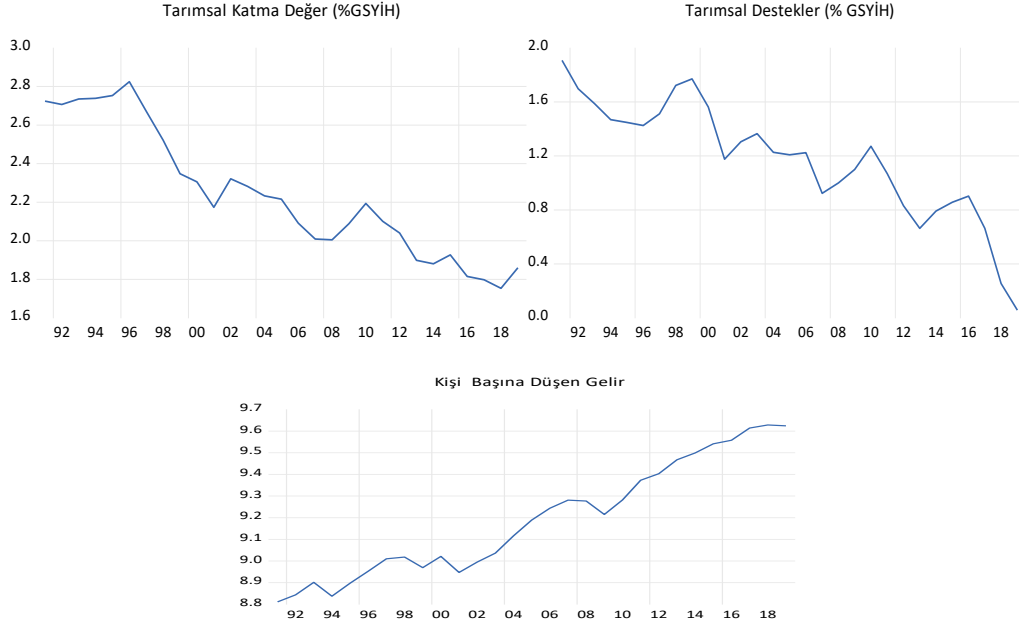
Değişkenler	Açıklama	Birim	Kaynak
-------------	----------	-------	--------

AV	Tarımsal Katma Değer	% GSYİH	WDI
AS	Toplam Tarımsal Destek	% GSYİH	OECD
GDP	Kişi Başına Düşen Gelir (2010 Sabit Fiyatlarıyla)	% Oran	WDI

Tablo 2’de, araştırma kapsamındaki Türkiye için değişkenlerin gözlem sayıları, ortalamaları, standart sapmaları, en küçük ve en büyük değerleri gözlemlenmektedir. Her bir değişken 29 gözlemden oluşmaktadır.

Tablo 2. Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
AV	29	2.241940	0.3360458	1.753675	2.824621
AS	29	1.172232	0.4375548	0.057568	1.907269
GDP	29	9.191581	0.2656276	8.811155	9.628399

Şekil 1. Değişkenlerin Zaman Yolu Grafikleri (1991-2019)

AV olarak kısaltılan tarımsal katma değer minimum ve maksimum değerleri Şekil 1’de sunulan zaman içindeki seyri ile incelendiğinde GSYİH içerisinde tarımın payı ciddi bir biçimde azalmıştır. AV’ye paralel olarak AS olarak kısaltılan tarımsal desteklerin GSYİH içindeki payı da zamanla azaldığı gözlemlenmektedir. Bu kapsamda modele dahil edilen kişi başına gelirdeki (GDP) artış tarımsal destekler ile tarımsal katma değer tam tersi bir şekilde artmıştır. Bu durumun özellikle refah seviyesi veya ülkedeki sanayileşmenin derecesi arttıkça tarımın hasıla içindeki payının azalacağı argümanı ile uyumlu olduğu söylenebilir. Değişkenler arasındaki bu gözleme dayalı ilişkilerin yanı sıra aralarında nasıl bir korelasyon olduğunu (güçlü veya zayıf) incelemekte yarar vardır. Bu kapsamda Tablo 3’te korelasyon matrisi sunulmuştur:

Tablo 3. Korelasyon Matrisi

	AV	AS	GDP
AV	1.000		
AS	0.8383	1.000	
GDP	-0.9130	-0.9001	1.000

Tablo 3’de sunulan korelasyon katsayılarına göre, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında yüksek derecede bir korelasyonun olduğu gözlemlenmektedir. Tarımsal desteklerin tarımsal katma değer üzerinde pozitif kişi başına düşen gelirin ise negatif yönde etkili olduğu söylenebilir. Ancak değişkenler arasındaki korelasyon

katsayılarını ortaya koyan öncül gösterge niteliğindeki bu matris, beklentileri açıklamak ve görebilmek için yeterli değildir. Dolayısıyla daha kapsamlı ekonometrik yöntemlerin kullanılması gerekmektedir.

Denklik 1’de verilen değişkenler arasındaki iktisadi ilişkilerin tahmini için hangi yöntemin daha uygun olduğuna karar vermek için öncelikle birim kök testi yapılması gereklidir. Çalışmada Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL yöntemi kullanılması planlandığı için öncelikle bağımlı değişkenin birinci farkında durağan olması ve bağımsız değişkenlerin entegrasyon derecesinin ise I (1) olması veya I (2) olmaması gerekmektedir. Bu kapsamda ADF (Dickey ve Fuller, 1981) ve PP (Phillips ve Perron, 1988) birim kök testleri uygulanmış ve sonuçları Tablo 4’te sunulmuştur:

Tablo 4. ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP	
	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend
AV	-0.9721	-2.0632	-0.9013	-2.2773
AS	1.7766	-3.9073**	1.3839	-1.1409
GDP	-0.0800	-2.3453	0.3088	-2.3807
Δ AV	-4.2963***	-4.2142**	-4.2963***	-4.2142***
Δ AS	-4.4610***	-4.4723***	-3.7241***	-4.0144***
Δ GDP	-5.2405***	-5.1741***	-5.2405***	-5.1741***

Not: ***, ** sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4’te sunulan birim kök sonuçlarına göre tüm serilerin düzeyde durağan olmadıkları bir diğer ifadeyle birim kök içerdikleri tespit edilmiştir. Bununla birlikte tüm değişkenlerin birinci farkında durağan hale geldikleri gözlemlenmektedir. Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL eşbütünleşme yöntemine göre, bağımlı değişkenin mutlaka I (1) olması bağımsız değişkenlerin ise düzeyde veya birinci farkında durağan olması gerekmektedir. Elde edilen sonuçlar ARDL yönteminin kullanılması açısından herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. Bu bağlamda denklik 1’de belirtilen iktisadi ilişkinin ARDL modeline göre düzenlenmiş hali Denklik 2’de sunulmuştur:

$$\Delta AV_t = \theta_0 + \omega_1 \sum_{i=1}^h \Delta AV_{t-i} + \omega_2 \sum_{i=0}^s \Delta AS_{t-i} + \omega_3 \sum_{i=0}^c \Delta GDP_{t-i} + \phi_1 AV_{t-1} + \phi_2 AS_{t-1} + \phi_3 GDP + \mu_t \quad (2)$$

Denklik 2’deki θ_0 ve μ_t ise sırasıyla sabit ve hata terimini ifade etmektedir. AV bağımlı değişken olan tarımsal katma değerdir. AS ve GDP sırasıyla tarımsal destekler ve kişi başına düşen geliri temsil etmektedir. Bir önceki bölümde özetlenen ampirik literatür bulguları, tarımsal desteklerin tarımsal çıktı üzerindeki etkisinin belirsiz olması bir diğer ifadeyle çalışmalar birbirinden farklı sonuçlara işaret etmektedir. Dolayısıyla önsel beklenti olarak ilgili değişkenin katsayısı ve işareti ile ilgili olarak net bir beklenti söz konusu değildir. Diğer yandan refah seviyesi arttıkça tarımın hasıla içerisindeki payının azalacağı literatürde yaygın olarak benimsenmekte ve bundan hareketle GDP serisinin katsayısının negatif olması beklenmektedir. Denklik 2’de belirtilen eşbütünleşme denklemi Denklik 3’te belirtilen kısımına göre belirlenmektedir.

$$F_{test} \text{ test } H_0 : \phi_1 = \phi_2 = \phi_3 = 0 \quad (3)$$

ARDL yönteminde seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olup olmadığını tespit edebilmek için Pesaran vd. (2001) tarafından önerilen F-sınır testi yapılmalıdır. Denklik 2’deki model için F sınır testi denklik 3’te gösterilen boş hipotezlerin test edilmesiyle elde edilmektedir. Elde edilen sonuçlara göre F sınır testi Pesaran vd. (2001) veya örneklem büyüklüğüne göre düzeltilmiş Narayan (2005)’teki kritik değerlerden büyükse boş hipotez reddedilmektedir. Bir diğer ifadeyle seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi söz konusudur. Eğer elde edilen değer kritik değerlerin altında ve arasında (kararsızlık aralığı) kalıyorsa boş hipotez reddedilememekte ve seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığına karar verilmektedir. Tablo 5’de sınır testi sonuçları sunulmuştur:

Tablo 5. Sınır Testi Sonuçları

Model (1,1,1)	F_{test}
AV=f(AS,GDP)	6.07**
	Pesaran vd. (2001) Narayan (2005)
	F_{test} F_{test}

Kritik Değerler	I (0)	I (1)	I (0)	I (1)
%1	5.15	6.36	6.18	7.87
%5	3.79	4.85	4.26	5.47
%10	3.17	4.14	3.43	4.47

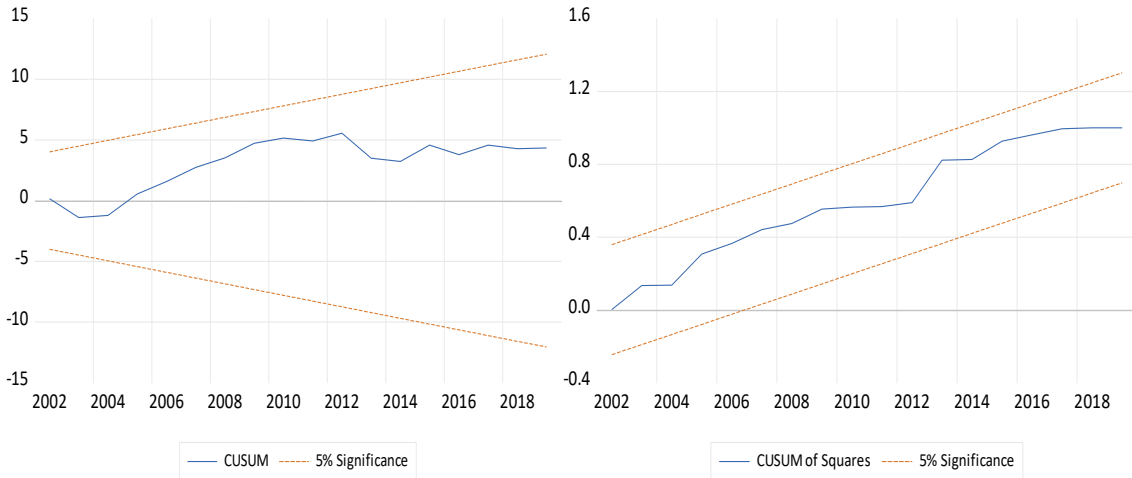
Not: ** ifadesi %5 önem düzeyinde istatistiksel anlamlılığı temsil etmektedir. Gecikme uzunluğu, SIC bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo 5’de denklik 2 için hesaplanan F sınır testi değerlerine göre, hem Pesaran vd. (2001)’nin hem de örneklem büyüklüğüne göre düzeltilmiş Narayan (2005)’in %5 önem düzeyindeki kritik değerlerinden büyüktür. Dolayısıyla boş hipotez reddedilmiş ve seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğuna karar verilmiştir. Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edildiği için uzun ve kısa dönem katsayı tahminlerini gerçekleştirmek için bir sakınca bulunmamaktadır. Bu kapsamda Tablo 6’da sırasıyla uzun dönem katsayılar ile modelin geçerliliği için yapılan tanısal testler Tablo 7’de ise kısa dönem tahmini katsayıları sunulmuştur:

Değişkenler	Katsayı	t-istatistik	Standart Hata	Tanısal Testler
AS	-3.3439	-0.7944	4.2093	LM = 4.39 (0.11)***
GDP	-4.6216	-1.0356	4.4625	BPG = 5.46 (0.60)***
				Ramsey = 2.40 (0.13)***
				JB = 0.33 (0.84)***
				Cusum = Stabil
				CusumQ = Stabil

Not: *** ifadesi %1 önem düzeyinde istatistiksel anlamlılığı temsil etmektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

Tablo 6’da sunulan uzun dönem tahmin sonuçlarına göre bağımsız değişkenler olan AS ve GDP’nin AV üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir. Bununla birlikte tahmin edilen modelin tanısal testler açısından herhangi bir probleme sahip olmadığı da tespit edilmiştir. Detaylandırılacak olursak modelde otokorelasyon (LM), değişen varyans (BPG) ve normal dağılmama (JB) problemi bulunmamaktadır.

Şekil 2. Cusum ve CusumQ Sonuçları

Fonksiyonel form (Ramsey) açısından modelin uygun olduğu ve parametrelerin istikrarını veya doğruluğunu gösteren Cusum ve CusumQ testlerinin de stabil olduğu belirlenmiştir. Cusum ve CusumQ testlerinin grafiksel formu da Şekil 2’de sunulmuştur.

Değişkenler	Katsayı	t-istatistik	Standart Hata
ΔAS	0.0018	0.0256	0.0714
ΔGDP	-0.0930	-0.3577	0.2601
$\Delta GDP (-1)$	-0.7810***	-2.8933	0.2699
$\Delta GDP (-2)$	-0.4595*	-1.7441	0.2634

C	4.2049***	-4.5054	0.9332
ECT_{t-1}	-0.0862***	-4.4988	0.0191

Not: *** ifadeleri sırasıyla %1 ve %10 önem düzeyinde istatistiksel anlamlılığı temsil etmektedir.

Tablo 7’de sunulan kısa dönem tahminlerine göre uzun döneme benzer bir şekilde AS’nin AV üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte GDP’nin AV üzerinde kısa dönemde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç kişi başı gelir veya refah düzeyindeki bir artışla birlikte tarımın GSYİH içindeki payını azalacağı argümanı ile uyumluluk göstermektedir. ECT_{t-1} ile gösterilen hata düzeltme katsayısı ise negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Böylelikle uzun dönemde seriler arasındaki dengeden sapmalar hata düzeltme katsayısının büyüklüğüne (-0.08) göre kendiliğinden düzelecektir.

Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edildiğinden elde edilen sonuçların sağlamlığını (robust) test etmek veya arttırmak amacıyla tam modifiye edilmiş en küçük kareler (FMOLS) ve dinamik en küçük kareler (DOLS) yöntemleri kullanılarak uzun dönem katsayıları tahmin edilmiş ve sonuçları Tablo 8’de sunulmuştur:

Tablo 8. FMOLS ve DOLS Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Değişkenler	FMOLS		DOLS	
	Katsayı	t-istatistik	Katsayı	t-istatistik
AS	0.0283 (0.2352)	0.1206	-0.1063 (0.3014)	-0.3529
GDP	-1.1220*** (0.3814)	-2.9416	-1.3178*** (0.0262)	-2.8490
C	12.5183*** (3.7536)	3.3349	14.4498*** (4.5770)	3.1570

Not: *** ifadesi %1 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir.

Tablo 8’de sunulan FMOLS ve DOLS uzun dönem sonuçları, ARDL uzun dönem tahmin bulgularıyla paralellik göstermektedir. Sonuçlara göre kişi başına düşen gelirdeki artış beklentilerle uyumlu olarak tarımın GSYİH içindeki payını azaltmaktadır. Tarımsal destekler ise ARDL bulgularına benzer olarak istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip değildir.

Eşbütünleşme ve uzun dönem tahminlerine ek olarak Toda-Yamamoto (TY) (1995) tarafından VAR (Vektör Otoregresif) modeline dayanan ve kısa dönemli bilgi kaybı problemini elimine eden nedensellik testi kullanılmıştır. TY nedensellik testinde serilerin maksimum eşbütünleşme derecelerini gösteren (dmax) ve VAR modelinin uygun gecikme uzunluğunu gösteren (p) parametreler ışığında p+dmax gecikme uzunluğunda nedensellik analizi yapılmaktadır. Nedensellik testinin boş hipotezi seriler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığına yöneliktir. TY nedensellik test sonuçları Tablo 9’da sunulmuştur:

Tablo 9. TY Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler	Wald İstatistiği	Asimptotik p-değeri	K
$\ln AS \rightarrow \ln AV$	1.777	0.411	2
$\ln AV \rightarrow \ln AS$	0.437	0.804	2
$\ln GDP \rightarrow \ln AV$	9.078***	0.003	1
$\ln AV \rightarrow \ln GDP$	0.453	0.501	1

Not: *** ifadesi %1 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. K ise AIC bilgi kriterine göre seçilen optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Tablo 9’daki TY nedensellik bulgularına göre, yalnızca GDP’den AV’ye doğru tek yönlü nedenselliği ima eden boş hipotez reddedilmiştir. Bir diğer ifadeyle kişi başına gelir düzeyinden tarımın GSYİH içindeki payına doğru tek yönlü nedensellik söz konusudur. Diğer nedensellik ilişkilerinde ise boş hipotez reddedilememiş ve dolayısıyla seriler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığına karar verilmiştir.

SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Bu çalışmada Türkiye’de 1991-2019 dönemi yıllık verilerini kullanarak tarımsal desteklerin tarımsal çıktı üzerindeki etkisi Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL ve Toda-Yamamoto (1995) nedensellik

yöntemleriyle araştırılmıştır. Analiz neticesinde elde ettiğimiz bulguların ilgili literatürle olan bağlantısı açısından şunları söylemek mümkündür: Tarımsal desteklerin gerek kısa gerekse de uzun dönemde tarımsal çıktı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmaması Şaşmaz ve Özel (2019)'in bulgularıyla uyumluluk göstermektedir. Bununla birlikte Terin vd. (2013); Işık ve Bilgin (2016); Yıldız (2017); Yılmaz ve Çobanoğlu (2017); Akyol (2018); Bulut (2020); Canbay (2021); Kalabak ve Aslan (2021) tarımsal desteklerin tarımsal çıktı üzerindeki etkisini pozitif bulduklarından bu çalışmalardan farklı bir bulgu edilmiştir. Ancak bu çalışmalardan en güncel olanları örneğin, Canbay (2021) ve Kalabak ve Aslan (2021) her ne kadar tarımsal desteklerin tarımsal çıktı üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu raporlasalar da etki oranı ihmal edilebilecek kadar küçüktür. Dahası bazı çalışmalarda kullanılan ekonometrik yöntemlerden elde edilen sonuçlara güvenilirlik açısından dikkatli yaklaşmak gerekmektedir. Örneğin, Terin vd. (2013) ve Işık ve Bilgin (2016) çalışmalarında Johansen eşbütünlük yöntemi kullanmışlardır. İlgili model VAR modeline dayanan birçok kısıtlamayı bünyesinde barındırdığından güncel eşbütünlük yöntemlerine göre zayıf kalmaktadır. Tüm bu çalışmaların aksine Aktaş vd. (2015)'in tarımsal desteklerden girdi desteğinin tarımsal çıktıyı negatif yönde etkilediği fiyat desteğinin ise istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığına yönelik bulgusu da bulduğumuz sonuçlara paralellik göstermektedir. Elde ettiğimiz sonuçların sağlamlığını test etmek amacıyla yapılan FMOLS ve DOLS tahminicileri de bulgularımızı desteklemekte ve güçlendirmektedir.

Nedensel ilişkileri tespit etmek için gerçekleştirilen TY nedensellik bulguları ise tarımsal destekler ile tarımsal çıktı arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığına ima etmektedir. Elde edilen bu sonuç, ARDL, FMOLS ve DOLS sonuçlarıyla uyumluluk göstermekte ve desteklenmektedir.

OECD (2021) verilerine göre, tarımsal destekler (% GSYİH) noktasında Türkiye Endonezya'nın ardından ikinci en büyük desteği sağlayan ülkedir. Ancak analiz sonuçları, ilgili dönemde Türkiye'de uygulanan tarımsal destekleme politikalarını tarımsal çıktıyı arttırmada etkili olmadığını ima etmektedir. Özellikle Cumhuriyet döneminden bu yana sıklıkla değişen hükümet ve hükümetlerin politika anlayışları tarım sektörünü olumsuz bir şekilde etkilediği söylenebilir. Yaşanan bu politik istikrarsızlık ve politika setlerindeki sürekli değişim tarım sektörünün istikrarsızlaşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla yapılacak olan tarımsal desteklemedeki düzenlemeler uzun soluklu olmalı, bir diğer ifadeyle sürekli değişmemelidir. Ayrıca verilen desteklerde politik çıkarların ön planda olduğu iktisadi etkinliği ve verimliliği arttıracak desteklerin ise yeterli olmadığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda verilen destekler noktasında bazı kalıcı iyileştirmelerin yapılması kaçınılmazdır. Öncelikle tarımsal destekleme sistemi sadeleştirilmelidir. Bu kapsamda destek kalemleri olabildiğince niceliksel olarak azaltılmalı niteliksel olaraksa (tarımsal makineleşmeyi, verimliliği ve katma değeri artırıcı) iyileştirilmelidir. Ayrıca tarım sektörüne yatırım yapacak olan girişimcileri ve mevcut çiftçileri teşvik etmek adına kolay bir şekilde ulaşabilecekleri sade, basit ve anlaşılabilir "*Tarımsal Destekleme Rehberi*" oluşturulmalıdır. Böylelikle özellikle kırsal kesimde eğitim seviyesi yetersiz veya niteliksiz olan tarım sektörü için bürokratik karmaşanın giderilmesi ve üretim şevklerinin artması muhtemeldir. Son olarak tarım sektörü açısından önemli bir unsur olan vergisel düzenlemeler gözden geçirilerek sadeleştirilmeli ve günün şartlarına uygun bir şekilde hazırlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Akça, H. ve Bozatlı, O. (2017). *Ibn-i Haldun perspektifinden devlet, regülasyon ve kamu ekonomisi*. Sosyo-Ekonomik Stratejiler V, Türk Dünyası Araştırmaları içinde, Editörler: Yılmaz Yeşil, Şaban Ertekin, Volkan Yurdadoğ ve Sinan Demirtürk, IJOPEC Publication, 8-22.
- Akça, H. ve Bozatlı, O. (2018). Hisbe: İslam ekonomisinde düzenleyici ve denetleyici otorite. *Rekabet Dergisi*, 19(1), 38-65.
- Aktaş, E., Altıok, M., Songur, M. (2015). Farklı ülkelerdeki tarımsal destekleme politikalarının tarımsal üretim üzerine etkisinin karşılaştırmalı analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 55-74.
- Akyol, M. (2018). Tarımsal teşviklerle tarımsal katma değer arasındaki ilişkinin incelenmesi: Yeni endüstrileşen ülkeler için panel eşanlı denklemler sistemi analizi. *The Journal of International Scientific Researches*, 3(3), 226-236.
- Becker, G.S. (1983). A Theory of competition among pressure groups for political influence. *The Quarterly Journal of Economics*, 98(3). 371-400.

- Bečvářová, V. (2007). An impact of direct payments on production decisions in agriculture. *Agric. Econ. – CZECH*, 53, 2007 (7): 325–332.
- Bozathı, O. (2019). Mali devalüasyon: Euro Bölgesi üzerine ampirik bir analiz [Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi].
- Bulut, E. (2020). Türkiye’de uygulanan tarımsal destekleme politikalarının üretim Etkisi [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Canbay, Ş. (2021). Does agricultural support policy affect crop production in Turkey?. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 130-140.
- Civan, A. (2010). Türkiye’de tarımsal destek politikaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 25(1), 127-146.
- Demirdöğen, A., Olhan, E., & Chavas, J. P. (2016). Food vs. fiber: An analysis of agricultural support policy in Turkey. *Food Policy*, 61, 1-8.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Doğan, H. G., Kan, M., & Kan, A. (2018). Türkiye’de fark ödemesi desteklemelerinin bazı hububat ürünlerinin üretici kararlarına etkilerinin değerlendirilmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(6), 945-951.
- Erdal, G., & Erdal, H. (2008). Türkiye’de tarımsal desteklemeler kapsamında prim sistemi uygulamalarının etkileri. *GOÜ. Ziraat Fakültesi Dergisi*, 25(1), 41-51.
- Erdinç, Z., & Aydınbaş, G. (2021). Tarımsal katma değer belirleyicilerinin panel veri analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 213-232.
- Igberi, C. O., Taylor, T. K., Omoke, P. C., Ahamba, K. O., & Urom, C. O. (2020). Do Agricultural Support Policies Work in Nigeria? Evidence from an ARDL Model. *Journal of Economic Cooperation & Development*, 41(3), 15-33.
- Işık, H. B., & Bilgin, O. (2016). The effects of agricultural support policies on agricultural production: The case of Turkey. In *RSEP International Conferences on Social Issues and Economic Studies, 2nd Multidisciplinary Conference Madrid SPAIN 2-4 November* (pp. 111-119).
- Kalabak, A. Y., & Aslan, R. (2021). Bazı alan bazlı tarımsal desteklerin buğday üretimi üzerindeki etkisi: Balıkesir örneği (2009-2015). *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(1), 85-102.
- Karlık, R. (2007). Cumhuriyet’in ilanından günümüze Türkiye ekonomisi’nde yapısal dönüşüm. Beta Yayınları. Gözden Geçirilmiş 11. Baskı.
- Kıymaz, T. (2008). *Dünya tarım piyasasında serbestleşmenin Türk tarımına fiyat ve gelir yönünden yansımaları*. İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Tarım Dairesi. DPT:2754.
- Li, J., Chavas, J. P., & Li, C. (2022). The dynamic effects of price support policy on price volatility: The case of the rice market in China. *Agricultural Economics*, 53(2), 307-320.
- Mehta, V. P., Malik, D. P., & Kumar, R. (2020). Impact of agricultural price policy on major food crops in Haryana. *Economic Affairs*, 65(2), 267-274.

- Narayan, P. K. (2005). The saving and investment nexus for China: evidence from cointegration tests. *Applied economics*, 37(17), 1979-1990.
- Nasrullah, M., Rizwanullah, M., Yu, X., Jo, H., Sohail, M. T., & Liang, L. (2021). Autoregressive distributed lag (ARDL) approach to study the impact of climate change and other factors on rice production in South Korea. *Journal of Water and Climate Change*, 12(6), 2256-2270.
- Nazhoğlu, Ş. (2010). *Makro iktisat politikalarının tarım sektörü üzerindeki etkileri: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bir karşılaştırma* [Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi].
- OECD (2021). Agricultural support. doi: 10.1787/6ea85c58-en Erişim Tarihi: 21.06.2021
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Rizov, M., Pokrivcak, J., & Ciaian, P. (2013). CAP subsidies and productivity of the EU farms. *Journal of Agricultural Economics*, 64(3), 537-557.
- Sağdıç, E. N., & Çakmak, E. (2021). Tarımsal destek ödemeleri ile tarımsal üretim düzeyi arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 1858-1880.
- Schiff, M., & Valdes, A. (1994). The plundering of agriculture in developing countries. *The World Bank Washington, D.C.*
- Shikur, Z. H. (2020). Agricultural policies, agricultural production and rural households' welfare in Ethiopia. *Journal of Economic Structures*, 9(1), 1-21.
- Şaşmaz, M. Ü., & Özel, Ö. (2019). Tarım sektörüne sağlanan mali teşviklerin tarım sektörü gelişimi üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (61), 50-65.
- Terin, M., Aksoy, A., & Güler, İ. O. (2013). Tarımsal büyümeye etki eden ekonomik faktörlerin belirlenmesi üzerine bir çalışma. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(3), 41-50.
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Trejos, R., Segura, O., & Vargas, E. (2004). More than food on the table: agriculture's true contribution to the economy. IICA Biblioteca Venezuela.
- Tuna, Y. (2011). Tarım ürünleri fiyatlarına devlet müdahalesi ve Türkiye'de müdahale fiyat politikasının tarihçesi. *İstanbul üniversitesi iktisat fakültesi mecmuası*, 47(1-4), 345-365.
- Uzmay, A. (2009). Türkiye'de pamukta uygulanabilir destekleme araçlarından destekleme alımı ve fark ödeme sisteminin refah etkileri: Kısmi denge analizi. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 46(1), 53-62.
- Yavuzaslan, K., & Soyuyğit, S. (2019). Tarımsal katma değeri etkileyen faktörler üzerine bir inceleme: E7 ülkeleri örneği. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(19), 403-429.
- Yıldız, F. (2017). Türkiye'de Merkezi Yönetim Bütçesinden yapılan tarımsal destekleme ödemelerinin tarımsal üretim üzerindeki etkisi: 2006–2016 dönemi. *Sayıştay Dergisi*, 104, 45-63.

Yılmaz, H. İ., & Çobanoğlu, F. (2017). Türkiye'de tarım sektörünü desteklemeye yönelik sağlanan çeşitli araçların tarımsal üretim değeri üzerine etkilerinin analizi. *Turkish Journal of Agricultural Economics*, 23(2), 145-155.

Yazar Katkı Oranı

Çalışmaya yazarların katkısı eşit şekildedir.